

Volje za znanjem, Priznanja puti donose prvenstveno povijesno istraživanje, koliko god ono bilo osmišljeno i prožeto filozofskim komentarom, koje brižljivo razgrće mnogostrukost i raznolikost spisateljskih doprinosa, iskustava, praksi, formulacija, naputaka i institucija u kojima se začela kršćanska opsesija seksualnošću kao dominantnim poprištem vladavine sobom i drugima. Kome se god sve to čini ezoteričnim i dalekim mogu samo kao protutežu navesti odlomak iz autorovih predavanja *Subjektivnost i istina*: "Reći ćete kako je pitanje o tome jesu li se neka temeljna načela našeg seksualnog kodeksa formirala prije ili

unutar kršćanstva u krajnjoj liniji bespredmetno. Možda je problem u tome što da radimo sa *svojim* moralom, a ne odakle on prispijeva. No ja bih rekao da većina velikih teorijskih razvoja i postavljenih pitanja uvijek uza se veže neko povlašteno povijesno pitanje. [...] U povijesti naše moralnosti to se povijesno pitanje asocira sa svakim općim ili političkim pitanjem koje se tiče našeg morala, kao što se pitanje o osnovama matematičke fizike asocira uz temelje znanosti, ili pitanje Francuske revolucije uz bilo koje političko pitanje."

Lada Čale Feldman

HLADNI RAT NA KNJIŽEVNOME POLJU

Tematski broj časopisa *Wiener Slawistischer Almanach*, ur. Yasha Klots, br. 86, Tamizdat: *Publishing Russian Literature Across Borders*, München: Peter Lang, 2021, 368 str.

Ruska se književnost u sovjetskoj Rusiji u drugoj polovici 20. stoljeća (od poraća do perestrojke) razvijala u tri usporedna pravca: gosizdatu, samizdatu i tamizdatu. Oni se, što je potaknuto prvim obuhvatnijim usporednim istraživanjem svih triju fenomena u članku "From Gosizdat to Samizdat and Tamizdat" Dimitryja Pospelovskog ("Od gosizdata do samizdata i tamizdata", *Canadian Slavonic Papers*, sv. 20, br. 1, 1978), tumače kao produkti potrebe jedne kulture (ruske) za neometanim i neograničenim izražavanjem. Novija istraživanja, poput onih sabranih u tematskom broju časopisa

Wiener Slawistischer Almanach 2021. godine, pokazuju da je tamizdat u značajnoj mjeri bio odgovor (i) na potrebe kulture "ondje", odnosno domaćina (SAD-a, Velike Britanije, Njemačke, Italije i dr.).

U najosnovnijem smislu, gosizdat obuhvaća književne tekstove prihvaćene za objavljivanje u službenim, državnim izdavačkim kućama; samizdat (od *sam-sebja-iz-davat*, tj. sam-sebe-objavljivati) odnosi se na književne tekstove koji nisu prošli državnu cenzuru, pa su se prepisivali i cirkulirali u *undergroundu*, i čiju je prirodu Anna Ahmatova točno opisala kao "predguttenbergovsku"; dok tamizdat, po analogiji s pojmom samizdata, označava djela koja su se objavljivala "ondje", odnosno u inozemstvu. Potonji se kanal cirkulacije književnih tekstova, koji se tretira kao posve hladnoratovski fenomen (prvi postrevolucionarni u inozemstvu objavljeni tekst ruskoga pisca, Zamjatinov roman *Mi / My*, 1924/), nije bio plod organiziranog tamizdatovskog mehanizma, a isto se može reći i za Gerce-

novu londonsku izdavačku kuću Vol'naja russkaja tipografija – Slobodna ruska tiskara u 19. stoljeću), najčešće promatra(o) kao svojevrsna produljena ruka (proteza, metonimija) samizdata, zbog čega se nerijetko osporavala opravdanost takvog naziva. "Nesigurna" pozicija tamizdata (pripada li političkoj i/ili kulturnoj povijesti, je li uopće opravdano tamizdat promatrati kao samostalan fenomen itd.) odražava se i u statusu koji ima u znanstvenoj sredini: dok je samizdat detaljno analiziran i arhiviran u posljednjih nekoliko desetljeća, tamizdatu je posvećeno mnogo manje istraživanja. Zbornik *Tamizdat: Publishing Russian Literature Across Borders (Tamizdat: ruska književnost preko granica)* odgovor je na to pojačano zanimanje suvremenih istraživača kultura na ruskom, postsovjetskom i istočnoeuropskom geopolitičkom prostoru za hladnoratovsko razdoblje, pri čemu se pozornost u pravilu posvećuje aspektima koji ukazuju da vitalizam kulturne razmjene na nekadašnjoj geopolitičkoj granici Istoka i Zapada zahtijeva temeljno propitivanje označenog metaforičke sintagme *željezna zavjesa*. Naime, osim u časopisu *Wiener Slawistischer Almanach* tamizdat je u novije vrijeme tematiziran u autorskoj knjizi Friederike Kind-Kovács *How Underground Literature Crossed the Iron Curtain (Kako je književnost iz undergrounda prelazila željeznu zavjesu)*, Budimpešta: CEU Press, 2014), u studijama sabranim u uredničkoj knjizi *Samizdat, Tamizdat, and Beyond (Samizdat, tamizdat i s one strane)*, ur. Friederike Kind-Kovács, Jessie Labov, New York: Berghahn Books, 2013), kao i u instruktivnim znanstvenim člancima Petera Steinera ("Introduction: On Samizdat, Tamizdat, Magnitizdat, and Other Strange Words Difficult to Pronounce" – "Uvod: o samizdatu, tamizdatu, magnitizdatu i drugim čudnim riječima koje je teško iz-

govoriti", *Poetics Today*, sv. 29, br. 4, 2008) i Josepha Benatova ("Demystifying the Logic of Tamizdat: Philip Roth's Anti-Spectacular Literary Politics" – "Demistificirati logiku tamizdata: antispektakularna književna politika Philipa Rotha", *Poetics Today*, sv. 30, br. 1, 2009). Kao što zorno pokazuju već i sami naslovi spomenutih tekstova, tamizdat se do novijih istraživanja promatrao kao "drugo druge Europe": Steiner upućuje na "čudne riječi koje je teško izgovoriti", Benatov na *mistificiranu* logiku tamizdata, a Kind-Kovács na *neobična* kulturna prekogranična nastojanja.

Trinaest cjelina u tematskom broju *Tamizdat: Publishing Russian Literature Across Borders* (ur. Yasha Klots) tamizdatu prilazi iz različitih, no dominantno književnoznanstvenih perspektiva. U njima se s jedne strane spori s idejom o tamizdatu kao fenomenu koji je nastao kao puka replika samizdatskog mehanizma, a s druge se strane taj fenomen – osvjetljivanjem iz autoetnografske perspektive (prilozi Olge Matich, Lewisa S. Feuera, Robina Feuera Millera, Pavela Litvinova i Ellendee Proffer Teasley) – de-egzotizira i "normalizira": tamizdat se nadaje kao logičan odgovor na uvjete pojačanih disidentskih migracija iz Sovjetskoga Saveza, ali i poratnih nacionalnih kriza u kulturama domaćina. Naime, tamizdatske su aktivnosti bile "na obostranu korist" jer su nakon Drugog svjetskog rata brojni intelektualci i sa zapadne strane geopolitičke granice tražili alternativne, nadnacionalne (paneuropske) mogućnosti društvenoga povezivanja. Giuseppina Larocca tako u detaljnoj analizi složenog mehanizma objavljivanja disidentske sovjetske književnosti u Italiji pokazuje da je uključivanje talijanskih izdavača poput Einaudija, Mondadorija, Garzantija, Feltrinellija i Jaca Book u tamizdatske aktivnosti između 1960-ih i 1980-ih bilo odgovor na širu krizu kulturnog

identiteta u poratnoj, postfašističkoj Italiji. Uostalom, i cijela se povijest Hladnoga rata (a time i tamizdata kao njezina integralnoga dijela) mora promatrati u kontekstu odnosa uspostavljenih i oblikovanih tijekom Drugog svjetskog rata. Objavljivanjem književnih tekstova poput Pasternakova *Doktora Živaga*, Grossmanova *Života i sudbine* i Solženicynovih *U krugu prvom* i *Jedan dan Ivana Denisoviča* (pripovijest je objavljena u SSSR-u 1962. i tek potom preuzeta u tamizdatu) tamizdatska izdavačka politika, koja je uključivala i strastvene borbe izdavača za prvenstvo objavljivanja zabranjenih djela, postaje dijelom šire kulturne industrije u kojoj "suvremeno umjetničko djelo nije više samo ogledalo koje postavljamo pred objekt koji treba odraziti; ono je sada tvornica koja stvarnost i proizvodi i njome je proizvedena" (144).

Štoviše, ističući da je tamizdat za rusku književnost bio onoliko amblematski koliko i poznatiji mehanizmi cirkulacije književnih tekstova, samizdat i gosizdat, Yasha Klots dodaje da logika i mehanizam tamizdata omogućuju vrijednu intervenciju u točnije razumijevanje sovjetske kulture jer je osvijetljaju kao "transnacionalno dinamički, trodimenzionalni model" (Klots 2021: 9). Iz te perspektive "starijeg brata" krovne je ideje ovog tematskog broja moguće vidjeti u široko korištenoj antropološkoj studiji Alekseja Jurčaka *Everything Was Forever (Until It Was No More)* (*Sve je bilo zauvijek /dok nije nestalo/*, 2005; 2013; rusko izdanje 2014), u kojoj se prvi put podrobno i uvjerljivo argumentirala teza o potrebi tumačenja kassosovjetske kulture izvan binarnih opreka. Ideju o izvanbinarnoj logici tamizdata vrlo dobro ilustriraju dva priloga u ovom tematskom broju: Poline Barskove i Yashe Klotsa. U svojem članku Polina Barskova tamizdat promatra u širem smislu, kao mehanizam transkulturne komunikacije, i to ilustrira

književnim utjecajima pod kojima je nastajala znamenita knjiga o blokadi Leningrada *The 900 Days* Harrisona Salisburyja, dok Yasha Klots, rekonstruirajući povijest objavljivanja i recepcije dvaju djela Lidije Čukovske (*Spusk pod vodu – Spuštanje pod vodu* i *Sof'ja Petrovna*), objavljenih u New Yorku krajem 1960-ih i početkom 1970-ih, ilustrira tezu o tamizdatu imanentnoj transkulturnoj prirodi.

U tom kontekstu vrijedi spomenuti da je pristup razumijevanju sovjetske kulture na temelju njezinih transnacionalnih i/ili internacionalnih komponenti dio trenda koji se primjećuje u suvremenijim istraživanjima sovjetske kulture u posljednjih nekoliko godina: primjerice, jedan od najutjecajnijih časopisa u području slavistike, *Russian Review*, objavio je u listopadu 2021. godine temat radova u kojima se analizira kako su prakse sovjetskog internacionalizma – posebice tijekom Hladnoga rata – gradile kulturne, političke i osobne veze iznad i izvan nacionalnih granica. Tematski broj časopisa *Wiener Slavistischer Almanach* u tom je smislu još jedan doprinos suvremenim analizama hladnoratovske kulture, aktualiziranima u posljednjih nekoliko godina na valu sve zategnutijih odnosa između SAD-a i Rusije, a čijem korpusu pripadaju istraživanja koja nude fundamentalnu redefiniciju hladnoratovskog diskurza (vidi primjerice Yale Richmond: *Cultural Exchange and the Cold War*, 2003; Patrick Major i Rana Mitter (ur.): *Across the Blocs. Exploring Comparative Cold War Cultural and Social History*, 2004; Sari Kristiina Autio-Serasmo i Brendan Humphreys (ur.): *Winter Kept Us Warm: Cold War Interactions Reconsidered*, 2010; Poul Villaume i Odd Arne Westad (ur.): *Perforating the Iron Curtain: European Détente, Transatlantic Relations, and the Cold War, 1965-1985*, 2010; Jadwiga E. Pieper Mooney i Fabio Lanza (ur.):

De-Centering Cold War History Local and Global Change, 2013, itd.).

Polazeći od korijenske ideje, sukladno kojoj se tamizdat i kvantitativno i kvalitativno razlikuje od samizdata jer se potonji odnosi na tekstove koji su, prepisivani, cirkulirali među brojčano manjom čitateljskom publikom (pri čemu nisu bili podvrgavani državnim mehanizmima regulacije), dok je mehanizam tamizdata cirkularne prirode (tekst napušta granice Sovjetskoga Saveza kao rukopis, potom se objavljuje podliježući pravnim zakonima zemlje domaćina te se u sovjetske granice vraća u formi objavljene knjige), Yasha Klots ističe da je – unatoč nevinoj etimologiji pojma – tamizdat imao bitnu političku funkciju upravo u momentu “zatvaranja kruga”, odnosno kada rukopis, sada kao objavljena knjiga, postane dostupan (i) sovjetskom čitatelju. Il’ja Kujuk u svojoj je analizi almanaha *Fioretti* tu dvostruku dimenziju tamizdata dobro sažeo navodeći da je tamizdat s jedne strane predstavljao sovjetsku *underground* kulturu globalnoj javnosti, a s druge je strane stvorio preduvjete za neslužbenu distribuciju takvih publikacija u Sovjetskom Savezu (172). Nipošto nevino političku dimenziju tamizdata ilustrira činjenica da je CIA financijski obilno podupirala tamizdat-ske aktivnosti, uz iznimku izdavačke kuće Ann Ardis osnovane u Michiganu 1971. godine, kojemu su posvećena dva priloga u tematskome broju *Wiener Slawistischer Almanacha*: u prvom jedna od osnivačica te izdavačke kuće, Ellendea Proffer Teasley, iznosi niz zanimljivih podataka o okolnostima njezina rada i razvoja, a u drugom Mark Lipoveckij tu izdavačku kuću izdvaja iz političke domene u užem smislu i promatra je kao “spomenik ruskome modernizmu”. Taj prilog, kao i već spomenuti članci Klotsa i Barskove, tamizdat promatra kao važan faktor u razvoju književnoga polja iz uže

književnopovijesne vizure, dok vrlo zanimljiv članak Alexandra Jacobsona pokazuje da se tamizdat, ako mu se ne pristupi iz perspektive *književnoga teksta*, nego *knjige* kao središnje kategorije, može promatrati kao svojevrsni postmodernistički obrat u kulturi izdavaštva. Naime, uspoređujući četiri različita izdanja Solženicynova monumentalnog romana *Arhipelag GULAG* iz perspektive knjige kao materijalnog predmeta (izgled i sadržaj naslovnice, dimenzije i debljina papira), Jacobson zaključuje da tamizdat nije motivirao razvoj književnog polja po elementu utjecaja na samo stvaralaštvo (nijednog pisca na pisanje nije potaknula mogućnost objavljivanja u tamizdatu), pa ni po elementu recepcije (samizdat je prilično dobro obavljao tu funkciju), odnosno da ga valja promatrati kroz političku sastavnicu knjižarske industrije.

Osim na toj makrorazini političnost tamizdata očitovala se i na mikrorazini: i površnijim je poznavateljima ruske književnosti i kulture dobro poznata sudbina autora *Doktora Živaga* nakon objavljivanja toga romana u Italiji 1957. godine, dok je u pravilu manje poznata još tragičnija sudbina tipkačice Solženicynova *Arhipelaga GULAG* – Elizaveta Voronjanskaja je, otkrivši KGB-u nakon petodnevnog mučenja gdje se nalazi rukopis Solženicynova djela, 1973. godine izvršila samoubojstvo vješanjem. Ubrzo nakon toga Solženicyn je pristao, nakon dugog izbjegavanja takvog scenarija, da se *Arhipelag GULAG* objavi u inozemstvu. Drugim riječima, kako točno primjećuje Klots, “tamizdat je mogao inkriminirati pisca izbjeglog rukopisa čak i više nego da rukopis nije bio propušten u inozemstvo i da je ostao unutar granica domaćeg polja samizdata” (11). Ipak, negodovanje ruskih autora zbog mogućeg objavljivanja njihovih djela u tamizdatu nije bilo povezano samo s političkim razlozima: književni su tekstovi,

osobito u prvim tamizdatskim izdanjima, bili puni pogrešaka, njihov autorski rad nije bio ni materijalno ni simbolički dovoljno valoriziran, a u cijelom su procesu počesto potpuno gubili kontrolu nad svojim autorskim djelom – kako piše Olga Matich u svojem autoetnografski inspiriranom članku, *Škola za luđake* Saše Sokolova došla je u Ann Ardis iz Egipta (nepoznato je kako se ondje našla), i to bez prve stranice, na kojoj je pisalo autorovo ime i prezime. Tekstovi objavljeni u tamizdatu se, iz perspektive njihovih autora, doista mogu opisati metaforom nosa iz poznate Gogoljeve novele: književno djelo pisca otkida se od tijela svojega vlasnika i slobodno putuje, baš kao i nos Gogoljeva koleškog asesora Kavaleva. Andrej Sinjavskij, autor teksta "Što je socijalistički realizam" ("Čto takoe socialističeskij realizm") čija objava u francuskom ljevičarskom časopisu *Esprit* 1959. godine predstavlja, uz *Doktora Živaga*, donju kronološku granicu hladnoratovske ere tamizdata, upravo je tom metaforom slikovito opisivao fragmentaciju i ilegalno pu-

tovanje književnih tekstova koje potpisuje "njegovo alternativno književno tijelo" (33) poznatije pod pseudonimom Abram Terc. Također, objavljivanje književnog teksta je iz perspektive ruskih pisaca u Sovjetskome Savezu doživljavano kao neuspjeh i/ili sramota: Lidija Čukovskaja je objavljivanje Ahmatovine poeme *Requiem* u Münchenu 1963. godine popratila ambivalentnom izjavom: "Već je dovoljno sramotno za nas što je veliki *Requiem* objavljen na Zapadu prije nego kod kuće" (15).

Osim što svojim sadržajem i metodološkim pristupom (isprepletanje pomnog čitanja i autoetnografije) tematski broj može potaknuti daljnje analize ove očito potentne istraživačke teme, vrijedi istaknuti i iznimnu zanimljivost članaka (oni su poput "detektivskih minijatura" – s "dobrim" i "lošim" momcima te onima "između", kao i uzbudljivim zapletom) te njihovu iznimnu stilsku ujednačenost koja je posljedica "rudarskog", no često potpuno nevidljivog uredničkog rada.

Danijela Lugarić Vukas

111

PRIPOVIJEDANJE HRABROSTI

Natka Badurina, Una Bauer, Renata Jambrešić-Kirin i Jelena Marković, *Encountering Fear*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2020, 394 str.

Recentno znanstvenoistraživačko i publicističko zanimanje za spektar emocionalnih odnosa i mehanizama u domaćoj je sredini rezultiralo s nekoliko istraživačkih projekta-

ta, temata ljetnih škola, časopisa i zbornika radova. Tako je povijesti emocija posvećen *Historijski zbornik* iz 2015, dvije godine poslije temi straha posvećeni su Dani Marije Jurić Zagorke, nakon čega je objavljen zbornik *Plameni inkvizitori: feminizam i kultura straha*, emocijama u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi bavili su se polaznici 48. seminara Zagrebačke slavističke škole 2019, čiji su zbornik 2020. uredile Lana Molvarec i Tatjana Pišković. Prošle godine na Zadarskom sveučilištu pokrenut je istraživački projekt pod nazivom "Tijelo, identitet i emocije u hrvatskoj i